CERCETĂRI AEROFOTOGRAFICE PRIVIND TOPOGRAFIA URBANĂ A HISTRIEI
I. EPOCA ROMANĂ
(sec. I—III e. n.)*

AL.-S ŞTEFAN

0. La 60 de ani de cînd V. Pârvan inaugura, în iunie 1914, prima campanie de săpături, Histria este în momentul de faţă oraşul antic cel mai bine cunoscut din ţara noastră şi una din coloniile greceşti cele mai intens cercetate din întreg bazinul pontic.

Între toate aspectele istoriei îndelungate ale acestei cetăţi, urmărite de eforturile stăruitoare ale mai multor generaţii de arheologi sub conducerea lui V. Pârvan, S. Lambrino, Em. Condurachi şi pe care le reflectă o literatură deja impresionantă, aspectul care a avut o prioritate firească şi necesară — ca fiind definitoriu pentru toate celelalte şi pentru orice încercare de reconstituire istorică mai corectă şi mai deplină — a fost acela topografic. Mult mai mult decît în cazul altor obiective mai simple, necesitatea acestei preocupări a fost determinată pentru Histria de complexitatea sa cu totul particulară, decurgînd, pe de o parte, dintr-o permanenţă de viaţă şi de construcţie urbană extinsă de-a lungul a 13 secole şi cunoscînd mai multe programe urbanistice distincte, cu sensibile fluctuaţii teritoriale şi, pe de altă parte, din caracterul instabil al substratului geologic al aşezării şi al micro-zonei în genere, sensibil transformate în special în epoca post-antică. Preocuparea amintită s-a manifestat în primul rînd într-o concepţie a cercetărilor adaptată cerinţelor obiectivului, anume într-o manieră de dispunere în teren a săpăturilor care a făcut un apel mai redus — cel puţin într-o primă fază — la degajarea continuă a unor extinse arii urbane, în favoarea unor cercetări punctuale distribuite pe întreg teritoriul oraşului, vizînd tocmai definirea cadrelor sale topografice succesive.

Dacă această structură a cercetărilor apare evidentă pentru perioada explorărilor de la 1949 încoace, ea fiind exprimată programatic[1] de la început şi ilustrată consecvent de rezultatele produse, existenţa ei poate fi atestată şi pentru săpăturile conduse de V. Pârvan şi S. Lambrino. Or, această perioadă mai veche, mai puţin cunoscută, merită toată atenţia, atît pentru că eforturile ei n-au fost legate — aşa cum apare îndeobşte azi — numai de spaţiul cetăţii romane tîrzii, cît şi pentru că e firească tentativa, în cadrul unui studiu dedicat problemelor topografiei Histriei, de a stabili cît mai complet premisele în această direcţie.

0.1. În absenţa unor rapoarte de săpătură de precizia şi limpezimea celor produse pentru Ulmetum — care, dată fiind epoca, rămîn un model în istoria arheologiei clasice — rezultatele explorărilor lui V. Pârvan sînt puţin cunoscute, dar reconstituirea evoluţiei cercetărilor e posibilă şi perfect sugestivă pentru concepţia amintită. Deosebit de preţioase în acest sens şi indispensabile pentru orice demers de restituire a topografiei antice a Histriei sînt rapoartele preliminare succinte pentru primele două campanii (1914 şi 1915)[2] — singurele documente rămase de la V. Pârvan dedicate integral aspectelor strict arheologice ale cetăţii şi singura ocazie în care şi-a exprimat propria viziune asupra topografiei ansamblului zonei arheologice histriene (arie urbană, necropolă tumulară şi ipoteza sa asupra aspectului antic al regiunii) (fig. 1). Aceste rapoarte, coroborate informaţiilor precursorilor la localizarea Histriei, E. Desjardins şi C. Moisil şi celor ale lui P. Polonic, furnizează — în lipsa unei ridicări topometrice premergătoare săpăturilor — o documentaţie utilă privind configuraţia ruinelor la începutul secolului. Perioadei relativ scurte a activităţii lui V. Pârvan, se datorează cîteva contribuţii majore:

— pentru epoca romană: dezvelirea a trei laturi (N, V şi S) ale fortificaţiei tîrzii, iniţierea săpăturii unor unităţi urbanistice din interior (piaţa porţii, unele străzi, edificiul termal), degajarea a două basilici creştine, una în exteriorul incintei, identificarea şi efectuarea primelor sondaje asupra incintei romane timpurii[3];

— pentru epoca greacă: cercetarea şi definirea ca atare a unei prime zone sacre a cetăţii[4], aceea în care săpăturile continuă şi azi, şi semnalarea pentru prima dată a zonei de construcţii cu mare densitate de monumente de epocă arhaică şi clasică pe platoul de vest[5];

— pentru topografia generală extraurbană: observaţii asupra necropolelor tumulare de la NV, a acelei *levée de terre* dintre necropolă şi cetate, ipoteza insularităţii iniţiale a nucleului monumental oriental[6] şi prime informaţii despre apeductele cetăţii[7].

0.2. Aceeaşi concepţie e prezentă şi în perioada 1927—1943, în cercetările conduse de S. Lambrino asupra unor obiective în cea mai mare parte atacate deja de V. Pârvan. Fără a dispune de rapoarte de săpătură complete[8], restituirea progresului explorărilor este şi de astă dată posibilă; sub aspectul topografic, aportul acestei perioade ar fi următorul:

— pentru epoca romană: completarea degajării incintei romane tîrzii pentru latura de pe ţărm[9], lărgirea cercetărilor asupra termelor şi a edificiilor înconjurătoare şi dezvelirea zonei de edificii publice de-a lungul arterei dintre terme şi piaţa porţii[10], săpături asupra construcţiilor tîrzii de la V de aria sacră identificată de V. Pârvan[11] şi dezvelirea pe o distanţă de cca 150 m a zidului de incintă de la vest de cele trei valuri[12];

— pentru epoca greacă: practicarea unor sondaje în interiorul cetăţii tîrzii, care au oferit indicii preţioase pentru extinderea depunerilor arhaice, au determinat cu probabilitate existenţa altor două arii sacre[13] şi au probat existenţa, în cartierul de V, la 3 m adîncime, a unor ziduri cu grosimi de peste 2 m[14]; de asemenea, un prim sondaj a fost efectuat pe limita de N a platoului occidental[15], sondaj care a constituit nucleul excavaţiilor de după 1949 în aşa numitul „Sector X". Articolul lui S. Lambrino, *„La destruction d'Histria et sa reconstruction au III-e s. ap.J.C."*[16], primă analiză arheologică asupra unei zone urbane mai largi, aducea şi o primă determinare a două mari etape în urbanistica Histriei romane şi o delimitare mai precisă a momentului care le separă. Sînt de subliniat de asemenea observaţiile de natură topografică înre-

* Rezultatele acestor cercetări au constituit materia unei comunicări cu acelaşi titlu, prezentată la 4.IV.1974 la Institutul de arheologie din Bucureşti; din motive explicabile de spaţiu tipografic, studiul de faţă se limitează la epoca romană (secolele I—III e.n.), urmînd ca secţiunile privind epocile greacă şi romano-bizantină ale amintitei comunicări să aibă o publicare apropiată. Ilustraţia grafică aparţine autorului.

[1] „SCIV", I, 1950, 1, p. 75; *Histria. Monografie arheologică*, vol. I (în continuare, *Histria I*), Bucureşti, 1954, p. 7—8; cf. şi Em. Condurachi, în *Histria II*, Bucureşti, 1966, p. 5—8; cf. „MCA", IV, 1957, p. 86.

[2] Campania 1914: *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, „ACMI", 1914, Bucureşti, 1915, p. 117—121; *Rumänien (Archäologische Funde im Jahre 1914)*, „Archäologischer Anzeiger", Berlin, 1915, 4, col. 253—270; cf. şi *Analele Acad. Rom. (Desb.)*, S. II, T. XXXVII, p. 291—296; campania 1915: *Raport special nr. 4. Campania a II-a de săpături la Histria*, „ACMI", 1915, Bucureşti, 1916, p. 190—199 (= extras; *Raport asupra activităţii MNA în cursul anului 1915*, Bucureşti, 1916, p. 18—20). Pentru săpăturile din anii 1914—1927 v. şi S. Lambrino „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 378—410.

[3] V. Pârvan, „ACMI", 1914 [1915], p. 118—119; „AA", 1915, col. 254, şi urm.; *Raport... 1915*, p. 18—23; cf. *Histria I*, p. 285.

[4] V. Pârvan, *Raport... 1915*, p. 23—26.

[5] Idem, „ACMI", 1914 [1915], p. 118.

[6] *Ibidem*, şi *Raport... 1915*, p. 27—28.

[7] Idem, „AA", 1914, 3, col. 430: *„unterirdische Reste von römischen Kanälen und Wasserleitungen, festgestellt bei Caranasuf (dem alten Histria)"*.

[8] Cf. totuşi D. Adameşteanu, „Archeologia Classica", XIX, 1967, 2, p. 375.

[9] S. Lambrino, *Memoriu de titluri şi lucrări*, Bucureşti, 1931, p. 5.

[10] *Ibidem*, ; idem, *Fouilles d'Histria, Deuxième article*, „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 378—410; idem, *Cetatea Histria, notiţă istorică şi descriptivă*, extras din „Boabe de grîu", 1930, p. 7—23; idem, *Histria romaine à la lumière des fouilles*, „RÉL", IX, 1931, p. 77—83; idem, *La destruction d'Histria et sa reconstruction au III-e s. ap. J. C.*, RÉL", XI, 1933, p. 4—60; Marcelle F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 14.

[11] Cf. D. M. Pippidi, în *Histria I*, p. 231.

[12] S. Lambrino, *Memoriu...*, p. 5; cf. *Histria I*, p. 285—286; cf. D. Adameşteanu, „Archeologia Classica", VII, 1957, 2, p. 219.

[13] M. F. Lambrino, *op. cit.*, p .11—15; 97; 353—359.

[14] S. Lambrino, *loc. cit.*

[15] cf. *Histria I*, p.205.

[16] cf. supra, n. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

gistrate de M. F. Lambrino[17] şi pătrunzătoarele sale consideraţii asupra configuraţiei originare a terenului[18]; stabilirea încă de atunci a faptului că Histria aparţinea categoriei oraşelor fără acropole[19] e de cel mai mare interes. În fine, acestei perioade îi datorăm şi prima fotografie aeriană[20] efectuată asupra Histriei.

0.3. Este meritul echipei de cercetare care a reluat săpăturile în 1949, de a fi elaborat într-o formă deplină concepţia care aparţinuse şi înaintaşilor şi de a o fi extins sistematic la ansamblul zonei arheologice histriene printr-un program deosebit de dinamic şi de o amploare considerabil sporită. O trecere în revistă chiar foarte sumară a importantelor achiziţii de ordin topografic şi istoric, obţinute în cele două decenii care au urmat şi care pot fi urmărite prin publicaţii, nu e posibilă în acest cadru, dar ele sînt suficient de sugestiv exprimate fie şi numai de progresele înregistrate în cunoaşterea succesiunii de fortificaţii urbane, care comportă pînă în prezent cinci incinte cu trasee şi de epoci diferite. Aceste acumulări de informaţii n-au întîrziat să aducă puneri la punct şi studii de detaliu privind arii şi epoci determinate ale topografiei cetăţii. Astfel, o primă imagine a topografiei şi istoriei Histriei[21] a fost produsă în prima secţiune a monografiei oraşului în care erau integrate critic atît monumentele inedite degajate de vechile săpături, cît şi rezultatele primelor campanii. Au urmat importante analize dedicate în primul rînd epocii romano-bizantine[22], prin forţa împrejurărilor mai bine cunoscută, apoi şi celei romane timpurii, mai intens cercetată în ultima vreme[23]. Remarcabile studii au aruncat o lumină mai puternică asupra organizării Histriei elenice, fie în zona platoului occidental[24], fie în centrul monumental de la est[25].

Preocuparea constantă pentru problemele topografiei cetăţii a determinat şi un apel consecvent la tehnicile moderne de prospectare şi Histria este, fără îndoială, în România, şantierul-pilot în această privinţă. Histria fusese de altfel prima cetate de la noi care beneficiase, prin grija lui S. Lambrino, de o fotografie aeriană; cerute încă din 1949 de acad. Em. Condurachi[26], mai multe fotografii aeriene verticale sau oblice şi o restituire plano-altimetrică au fost realizate în deceniul următor, iar volumul II al monografiei cetăţii apărea în 1966 însoţit de un cuprinzător mozaic aerofotografic al Histriei şi al *Hinterland*-ului[27]. Acest document a adus arheologiei româneşti prima foto-interpretare ştiinţifică, datorată prof. D. Adameşteanu, care a făcut excepţionala descoperire a organizării necropolei tumulare septentrionale în parcele regulate, delimitate de drumuri[28]. În fine, o fotografie aeriană din 1969 ilustra zona Histriei într-o recentă sinteză de largă circulaţie, aparţinînd aceluiaşi prof. Em. Condurachi şi regretatului prof. C. Daicoviciu[29]. Tot în această perioadă Histria a beneficiat de studii de geologie istorică[30] şi de prospecţiuni geofizice[31].

1.0. Rod al unor preocupări mai vechi în această privinţă, studiul de faţă îşi propune o discuţie mai cuprinzătoare a problemelor topografiei ariei urbane a Histriei şi — în măsura în care lucrul se revelă deja posibil — a problemelor urbanisticii cetăţii. Acest demers se întemeiază în primul rînd pe informaţiile noi, obţinute graţie analizei fotografiilor aeriene, şi pe perspectivele mai largi pe care acestea le oferă, şi, în al doilea rînd, pe acumularea notabilă a rezultatelor cercetărilor arheologice realizate pînă acum la Histria. Studiul nostru beneficiază din plin de sintezele şi de studiile de detaliu abia amintite, dar a făcut apel la o reinterpretare şi o revalorificare sistematică sub aspectul semnificaţiei topografic-urbanistice a masei importante de date arheologice conţinute de rapoartele de săpătură pînă acum accesibile şi la încercarea de a le reintegra nivelelor urbanistice corespunzătoare. Chiar dacă tentativa are încă multe limite, care depind în primul rînd de stadiul atins de cercetări, de caracterul uneori restrîns al rapoartelor utilizate şi, în special, de prezenţa şi cantitatea documentaţiei planimetrice şi stratigrafice, o primă *imago Histriae* e azi nu numai necesară, dar şi posibil de realizat, avînd deplina convingere că un astfel de document va fi în permanenţă obiectul unor perfecţionări, îmbogăţiri şi chiar rectificări.

1.1. Fotografia aeriană utilizată, deşi aparţine unei acoperiri verticale efectuate în scopuri pur cartografice în septembrie 1969, prezintă — graţie şansei unui moment de aerofotografiere deosebit de propice — calităţi excelente pentru foto-interpretarea arheologică. Realizată în condiţii optime de iluminare şi vizibilitate, la scurt timp după o ploaie abundentă, care a activat indiciile revelatoare de natură higrometrică, şi punînd în lumină foarte net indicii pedologice pentru zona platoului de vest, deoarece o arătură recentă delimita foarte clar structura de sol a depunerilor arheologice, această fotografie aeriană[32] constituie cel mai preţios document aerofotografic de care dispunem pînă în prezent pentru Histria (fig. 2). Foto-interpretarea pe care am realizat-o, foarte bogată în urma acestor condiţii favorabile, a putut beneficia de astă dată de un suport metric foarte exact, rezultat al colaborării interdisciplinare cu echipa de specialişti condusă de ing. Radu Stoica de la I.G.F.C.O.T. Restituţia plano-altimetrică astfel elaborată (fig. 3)[33] constituie prima documentaţie de acest fel realizată pentru un obiectiv arheologic de la noi din ţară şi e de tipul celor produse în ultimii ani de şcolile de topografie antică italiană şi franceză pentru o serie de centre greco-romane mediteraneene. La scara 1 : 2 000 (obţinută din scara de zbor 1 : 10 000), cu echidistanţa curbelor de nivel la 0,5 m, cu lecturi suplimentare de cote pentru zonele de pante line şi dublat de o serie de profile altimetrice fin înregistrate pe direcţiile cele mai semnificative, acest plan ne-a furnizat un instrument de lucru deosebit de util pentru studiul pe care îl întreprindem. Fixînd într-un cadru exact structurile degajate de săpături sau chiar numai limitele săpăturilor acumulate pînă în 1969 — an pînă la care, în linii mari, acestea pot fi urmărite prin publicaţii — a fost posibilă atît o integrare a planurilor de detaliu în această imagine de ansamblu cît şi o analiză atentă a orientărilor şi distanţelor. De asemenea, acest plan este, datorită scării, direct utilizabil pe teren, informaţiile obţinute din interpretarea fotografiilor aeriene putînd fi localizate cu maximă precizie.

1.2. Descoperirile de foto-interpretare interesează numai aria platoului de vest şi lucrul e explicabil pe de o parte prin limitarea la această zonă a indiciilor revelatoare amintite, pe de altă parte prin faptul că restul teritoriului cetăţii, afectat superficial de săpături şi de activitatea de şantier din ultimele decenii, de depuneri de pămînt, construcţii, amenajări turistice, nu se pretează la astfel de observaţii, cel puţin pentru o fotografie aeriană cu acest tip de emulsie şi efectuată în această perioadă a anului.

1.2.1. O primă categorie de descoperiri atestă existenţa unei reţele de axe de comunicaţie traversînd platoul de la

---

[17] *op. cit.*, p. 11—15, 358.

[18] *ibidem*, p. 11—12, 353.

[19] *ibidem*, p. 353.

[20] *ibidem*, p. 10, fig. 1

[21] Em. Condurachi, în *Histria I*, p. 9—66; 96—99; idem, *Histria*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968.

[22] Em. Condurachi, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les dernières fouilles archéologiques*, „Dacia", N.S., I, 1957, p. 245—263; idem, *Deux édifices publics d'Histria byzantine*, Καριοτήρεον εἰς Ἀ.Κ. Ὀελάνδον vol, IV, Atena, 1967, p. 161—168; idem, *Problema unor basilici creştine de la Histria şi Callatis*, „Pontica", 4, 1971, p. 173—189; A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI-e et VII-e s. de n.è.*, „Dacia", N.S., VII, 1963, p. 317—353.

[23] Al. Suceveanu, *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobrogea aux II-e — IV-e s. à la lumière des fouilles d'Histria*, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 329—365.

[24] M. Coja, *Zidul de apărare al cetăţii Histria şi împrejurările istorice ale distrugerii lui în secolul al IV-lea î.e.n.*, „SCIV", 15, 1964, 3, p. 383—400; idem, *Les phases d'habitat du plateau ouest de la cité d'Histria à l'époque gréco-romaine*, „Dacia", N.S., XIV, 1970, p. 99—117.

[25] D. Adameşteanu, *Nota sulle aree sacre d'età arcaica a Histria*, Societas Academica Daco-Romana, Acta Historica, T.I., Roma, 1959, p. 7—19; D. M. Pippidi, *Gli scavi nella zona sacra di Histria. Stadio attuale*, „Dacia", N.S. VI, 1962, p. 139—156; D. Theodorescu, *Notes histriennes* „Revue Archéologique", N.S., I, 1970, p. 29—48, cu bibliografia importantelor contribuţii anterioare ale autorului.

[26] cf. „SCIV", I. 1950, 1, p. 22; cf. Em. Condurachi, în *Histria II*, p. 8.

[27] Planşa A hors texte.

[28] D. Adameşteanu recenzie la *Histria II*, „Archeologia Classica", XIX-2, 1967, p. 374—380.

[29] *Roumanie*, în colecţia Archaeologia Mundi, Ed. Nagel, Genève, 1972, fig. 195, p. 203.

[30] P. V. Coteţ, *Ţărmul Mării Negre şi evoluţia lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*, în *Histria II*, p. 337—352; M. Bleahu, *Observations sur l'évolution de la zone d'Histria au cours des trois derniers millénaires*, „Revue de géologie et de géographie", 6, 1962, p. 341—343.

[31] „Dacia", N.S. XIV, 1970, nr. 79, p. 443—444.

[32] Publicată deja, v. supra, n. 29.

[33] Transcrierea planului aparţine autorului.

https://biblioteca-digitala.ro

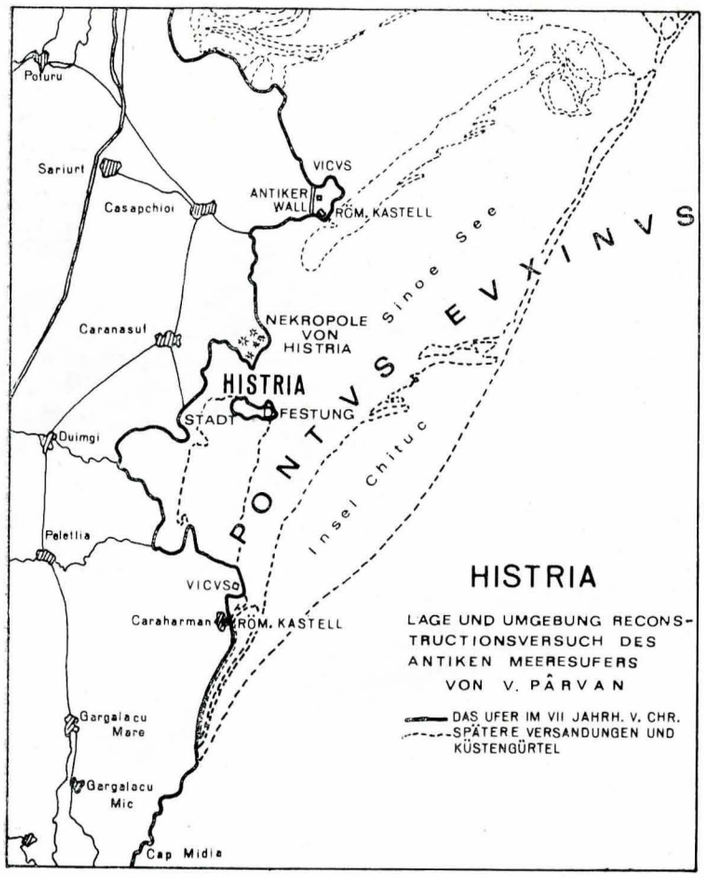

Fig. 1. Histria şi împrejurimile în epoca arhaică — încercare de reconstituire de V. Pârvan (după „Archäologischer Anzeiger", 1915, 4, col. 257—258, Pl. II).

vest spre est şi constituind, cele mai multe, terminaţia unor drumuri provenind din teritoriu[34]. Aceste drumuri pătrund pe platforma înaltă prin patru puncte situate pe latura ei occidentală. Cel mai sudic (**A**), plasat la colţul de SE al platoului, este punctul de acces al mai multor direcţii de comunicaţie a căror convergenţă se produce în proximitatea sa: drumul $a—a_1$ se întîlneşte în faţa intrării cu drumul $b—b_1$ care la rîndul său adunase la 110 m spre vest ramificaţia laterală $b_2—b_3$. Din punctul **A**, drumul unic descrie pe platou un arc de cerc $a_1—a_2$ pentru a continua apoi cu un traseu rectiliniu $a_2—a_3$ orientat V—E, pînă la intersecţia cu drumul $c—c_2$. Acesta din urmă, vizibil doar de la intrarea pe platou (**B**), prezintă un prim segment ($c—c_1$), orientat V—E, pentru ca din c_1 să descrie o flexiune, tot rectilinie, pînă în faţa porţii I a incintei romane. Artera următoare spre N, $d—d_1$, venind din teritoriul necropolei tumulare, pătrunde prin şaua descrisă de teren în **C** pentru a traversa platoul în linie dreaptă, în direcţia mereu V—E, pînă în pragul porţii II a incintei amintite. Din acelaşi punct **C**, ca o ramificaţie sinuoasă spre NE, poate fi urmărit un alt drum ($e—e_1—e_2$) a cărui amprentă pe imaginea fotografică e însă mult mai slabă decît în cazul tuturor celorlalte drumuri. Ultima axă spre N ($f—f_1$), prezentînd o orientare cardinală V—E, îşi are originea în interiorul platoului, în intersecţia cu drumul $g—g_1$. Extremitatea ei orientală (f_1) se pierde în depresiunea accentuată din această zonă pentru ca o linie cu aceeaşi orientare, dar deplasată puţin spre S să fie din nou vizibilă în apropierea zidului roman. Cu o orientare net diferită (NV—SE), drumul $g—g_1$, care vine de departe din interior, traversează în diagonală platoul şi intersectează arterele $f—f_1$ şi $d—d_1$ înainte de a intra în cetate prin poarta I a incintei romane.

1.2.2. O a doua descoperire de foto-interpretare e constituită de identificarea şi delimitarea a circa patruzeci de tumuli din care mai mult de treizeci — complet nivelaţi de arăturile permanente practicate în ultimele decenii — n-au fost revelaţi decît de structura pedologică diferită a resturilor lor. Cu diametre între 10 şi 35 m, tumulii sînt masaţi în jumătatea occidentală a platoului, fiind distribuiţi destul de uniform între drumurile prezentate mai sus.

1.2.3. Tot indicii de natură pedologică au pus în lumină existenţa unei anomalii liniare de aparenţa unei benzi albicioase, cu o lăţime medie de 6—8 m, care însoţeşte pe partea superioară a pantei (între curbele de nivel cu valoarea de 3 şi 3,5 m la S şi deasupra celei de 4 m la V) limitele meridională şi occidentală ale platformei. Anomalia prezintă întreruperi în corespondenţă cu punctele de acces **A, B, C** şi nu mai poate fi urmărită la nord de **D**. Două mari anomalii circulare (1 şi 2) de aceeaşi natură, nu sînt de interpretat ca tumuli, ci mai curînd ca amplasamente ale unor construcţii de dimensiuni mai mari.

1.2.4. Aceste achiziţii datorate foto-interpretării impun o sumă de consideraţii privind funcţia lor topografică şi încadrarea lor cronologică.

a. Datarea drumurilor în epoca romană — şi anume în secolele timpurii — e asigurată de perfecta concordanţă între acestea şi punctele de acces ale incintei secolelor II—III e.n., toate drumurile, cu singura excepţie a drumului $f—f_1$, avîndu-şi terminaţia orientală la una din cele două porţi cunoscute ale acestui zid de apărare.

b. Drumul cel mai nordic ($f—f_1$) se îndreaptă şi el spre incinta amintită, dar extremitatea sa estică a dispărut în aceeaşi zonă de eroziune care a distrus şi suprastructura segmentului nordic al incintei, necruţîndu-i decît fundaţiile, atestate prin sondaje în actuala porţiune inundabilă pînă la limita lacului. Orientarea perfect liniară a acestui drum principal ne conduce la a considera ca foarte probabilă existenţa unei a treia porţi la intersecţia, acum ideală, a drumului cu incinta. O chestiune de detaliu în privinţa localizării acestei porţi de nord e pusă de posibilitatea de a alege între intersecţia cu direcţia $f—f^1$ — în care caz am avea aceeaşi distanţă pînă la poarta **II** ca între aceasta din urmă şi cea de sud (170 m) — şi intersecţia cu direcţia $f_2—f_3$, dacă acest scurt tronson n-ar aparţine unei alte artere paralele, ci ar fi continuarea drumului $f—f_1$ şi, în această situaţie, distanţa între porţile **II** şi **III** ar fi de 145 m.

c. Convergenţa a trei din cele cinci mari artere atestate pe platou — dintre care $a_1—a_2$ constituie singură confluenţa a trei drumuri din interior — presupune existenţa unui punct de interes excepţional în partea de sud a oraşului şi această constatare conferă un plus de valoare ipotezei localizării portului în această direcţie [35].

d. Este, de asemenea, evident că aceste drumuri, sau măcar o parte din ele, au continuat să fie utilizate şi în epoca romană-bizantină; e foarte probabil că artera $e—e_2$, ale cărei urme slabe indică o funcţionare de scurtă durată, să fi aparţinut exclusiv acestei perioade. Mai mult, absenţa oricărui drum care să traverseze incinta romană în alte puncte decît cele trei porţi reprezintă un argument valid pentru funcţionarea acestei vechi linii defensive — într-o formă asupra căreia vom reveni — pînă tîrziu în epoca romano-bizantină.

e. Observarea atentă în stereoscopie a reliefului platoului ne-a revelat faptul că traseele drumurilor sînt instalate în axul unor depresiuni marcate; nu e vorba de adînciturі urmînd strict patul drumului, de felul celei cunoscute pentru drumul principal de la Noviodunum, de pildă, ci de denivelări mult mai largi, sugestiv exprimate şi de curbele de nivel. Or, cum dinamica înălţării platoului este aceea a construcţiei urbane şi cum depunerile rezultînd din permanenţa locuirii se încheie în pragul epocii romane, este verosimil ca aceste depresiuni (care înseamnă lipsă de construcţii) să reflecte vechi artere ale locuirii urbane preromane; este deci foarte probabil ca drumurile romane să conserve traditia unor străzi ale oraşului elenistic de pe platou şi această ipoteză e sprijinită şi de desfăşurarea liniară, de paralelismul şi orientarea cardinală a tronsoanelor $a_2—a_3$, $c—c_1$, $d—d_1$, $f—f_1$ şi $f_2—f_3$, care ar răspunde pe deplin cerinţelor unui program urbanistic regulat.

În acest fel de a vedea lucrurile rămîne încă deschisă problema explicării direcţiei diferite a drumului $g—g_1$; cum fotografia aeriană nu conservă imaginea altor detalii cu ace-

[34] Datorăm foarte mult lecţiei de foto-interpretare ţinută de prof. D. Adameşteanu pentru co'ectivul de cercetare de la Histria, în august 1967, asupra fotografiei aeriene publicate în *Histria II*, pe care apar unele dintre drumurile discutate aici, dar care e mult mai bogată în detalii în privinţa zonei necropolei tumulare. Descoperirile prof. D. Adameşteanu au fost prezentate, fără contribuţii proprii decisive, de P. Alexandrescu, „Peuce", II, 1971, p. 27—35 unde, într-o schiţă de restituţie (fig. 1, p. 29), sînt figurate cîteva linii pe platou. Caracterul schematic şi scara mică a schiţei, dar mai ales absenţa oricărui comentariu privind aria platoului ne dispensează de referiri ulterioare la *art. cit.*

[35] D. Theodorescu, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Histria. Fotografie aeriană din septembrie 1969.

https://biblioteca-digitala.ro

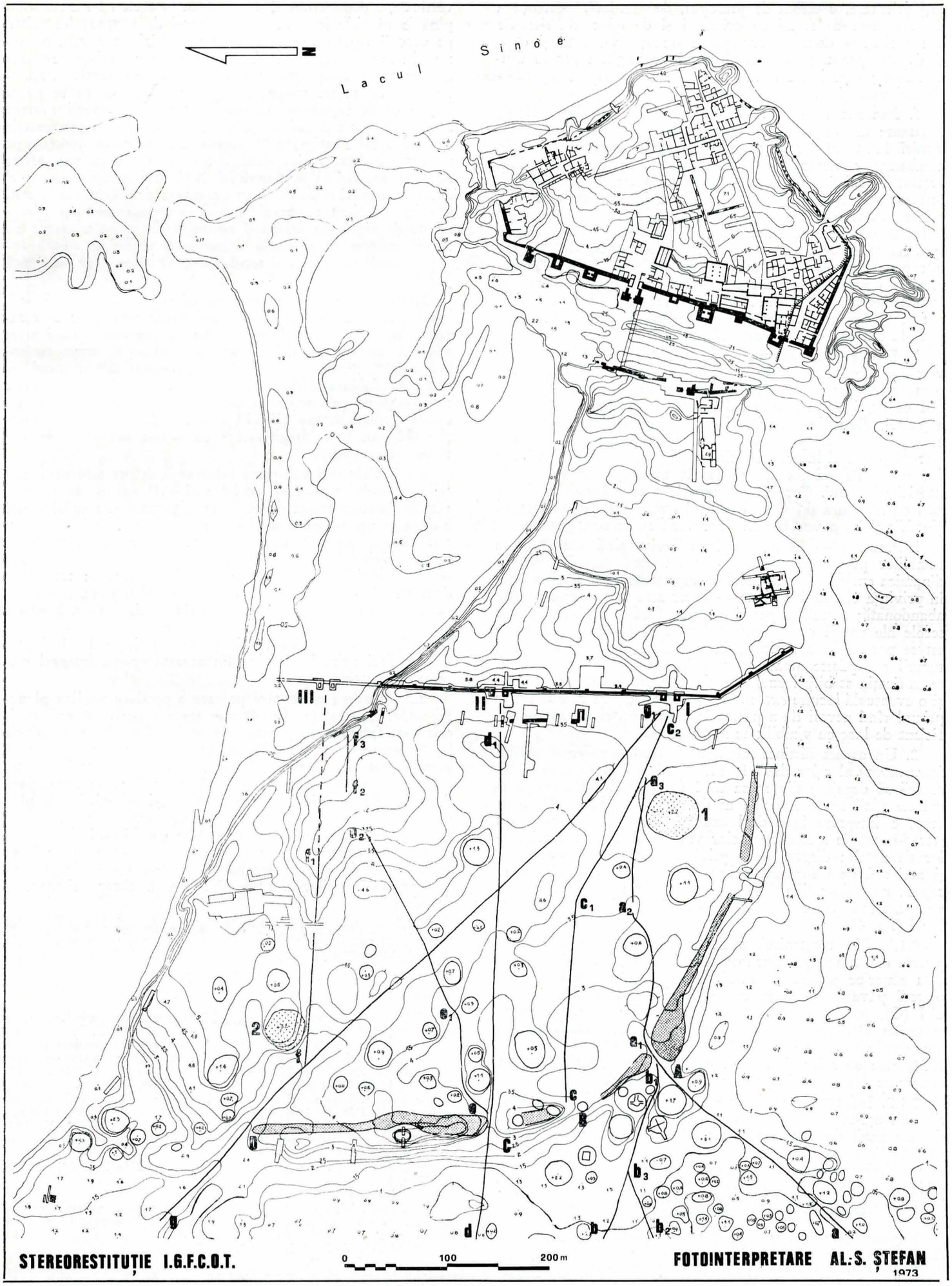

Fig. 3. Planul ariei urbane a Histriei restituit după fotografia aeriană din 1969.

https://biblioteca-digitala.ro

eași orientare, e dificil de presupus, deocamdată, existența a două sisteme de străzi cu orientări și de epoci diferite. Se poate observa doar că drumul în discuție urmează și el o denivelare pronunțată și că el constituie originea pentru drumul $f—f_1$; e posibil deci să fi fost o arteră majoră de tradiție mai veche legată de zona portului.

f. Punctele de acces, **A, B, C, D**, trebuie considerate drept constante ale organizării platoului încă din faze vechi ale locuirii lui. Configurația terenului — de interpretat ca indiciu al absenței construcțiilor —, convergența drumurilor în fața acestor intrări și despărțirea lor abia după trecerea în interior, întreruperea în aceste puncte a anomaliei perimetrale (1.2.3.), oricare va fi fost funcția ei, sînt toate dovezi în acest sens.

g. Constatarea că toate drumurile, din orice epocă, ce vin spre cetate, chiar și cele din S și SV ($a—a_1$ și $b_2—b_3$), își fac intrarea numai pe latura occidentală a platoului duce la concluzia — importantă pentru stabilirea configurației uscatului în antichitate — că limita de sud a orașului (și a platoului) a fost în contact cu apa, sau măcar cu un teren inundabil, pînă la sfîrșitul epocii romano-bizantine.

h. Descoperirea anomaliei de la marginea de sud și de vest a platoului aduce în discuție un detaliu topografic important în organizarea acestei zone, a cărui funcție nu poate fi încă precizată. Plasarea lui constantă pe limita superioară a pantei, dimensiunile, traseul foarte regulat, întreruperile în corespondență cu punctele de acces, coincidența lui măcar într-un punct al laturii meridionale cu traseul incintei arhaice fac probabilă relația lui cu fazele urbane, preromane, ale istoriei platoului. Care a fost funcția acestei benzi de depuneri cu structură diferită, urmărind consecvent limita locuirii (fortificație?), o vor lămuri doar verificările stratigrafice.

i. Prezența — în proporții nebănuite pînă acum[36] — a tumulilor pe platoul de vest oferă indicii sugestive pentru dinamica extinderii necropolei — cunoscută pînă acum numai în privința cimitirelor plane — în această veche zonă urbană abandonată; tumulii reperați aparțin, fără îndoială, primelor secole ale epocii romane. Faptul că această extensiune către est se oprește la o limită destul de clară, pe care doar trei tumuli o depășesc, poate avea, măcar pentru o anume fază, semnificația stabilirii unei linii de demarcație între necropolă și o eventuală locuire *extra muros*, dar e sigur că răspundea în primul rînd nevoii de a păstra în fața incintei un spațiu suficient de larg cu vizibilitate nestînjenită.

2. Un aspect distinct al acestui studiu privește spațiul *intra muros* al celor două fortificații de epocă romană și încearcă să degajeze din masa de informații de săpătură acumulate pînă acum indiciile unui urbanism regulat. În acest scop, o integrare în cadrul exact al planului obținut prin stereo-restituție a monumentelor vizibile și a tuturor relevee-lor de detaliu disponibile[37] privind descoperirile mai vechi și mai noi ne-a furnizat prima planimetrie, adusă la zi în raport cu publicațiile, a structurilor orașului roman — instrument indispensabil pentru o investigație de topografie urbană (fig. 4).

2.1.1. Din moștenirea vechilor săpături sînt utilizabile pentru orientarea structurilor: edificiul termelor (**A**) (cu nucleu anterior mijlocului secolului III e.n.), fragmentul de piațetă pavată (**B**) și traseul a două străzi și al unei clădiri (**C**), parțial suprapuse de incinta tîrzie, reinterpretate toate de Gr. Florescu, dar fără coordonate stratigrafice[38]. Segmentele estice ale secțiunii de prospectare E—V din anul 1950, care au atins și nivelele care ne reținatenția, nu sînt cunoscute decît în chip generic[39], fără planuri.

2.1.2. Informații prețioase erau de așteptat de la săpăturile din așa-numitul sector **T** (**D**), care constituie pînă acum singura zonă din interiorul orașului tîrziu în care, pe o suprafață de circa 2 000 mp, au fost perforate toate nivelele. Din nefericire, dificultăților normale ale obiectivului li s-au adăugat neajunsurile unei concepții improprii explorărilor într-un mediu urban. Constînd din decuparea progresivă, în fîșii verticale, a depunerilor și demontarea în același fel a zidurilor pînă la nivelele inferioare, acest mod de a opera i-a privat pe autorii săpăturilor de putința unei viziuni directe de ansamblu asupra vreunuia din orizonturile urbanistice romane traversate. În așteptarea unor deslușiri complementare circumstanțiate de la un viitor raport definitiv, ceea ce se poate obține de la rapoartele existente în privința epocii romane în acest sector e destul de sărac, atît sub aspectul planimetric cît și sub cel stratigrafic[40]. Singurele monumente figurate pe planurile publicate sînt două ziduri, unul cu mortar, aflate lîngă latura de SV a templului **A**[41], trei încăperi cu nivel datat în secolul I e.n.[42] și un fragment de cameră cu ziduri folosind ca liant mortarul[43]; mai sînt doar amintite *„fragmente de nivele cu arsură și ceramică din primele secole ale epocii romane“*[44] și unele *„construcții civile de epocă romană“*, atribuite aceluiași secol I e.n., al căror plan nu e încă publicat[45].

2.1.3. Elemente interesante au apărut în secțiunea E—V, imediat la V de poarta fortificației tîrzii; un cuptor de ceramică fină (sec. II e.n.)[46] și, mai ales, o porțiune a unui mare edificiu, pavat cu dale mari de calcar și ornat cu coloane (E)[47]. Foarte utila secțiune stratigrafică[48] a zonei nu este însă dublată și de un plan, așa încît orientarea acestor construcții nu ne este cunoscută decît în chip indirect. Monumente contemporane (**F.G.H.**), unele de dimensiuni notabile (**H**), au fost înregistrate[49] cu ocazia dezvelirii incintei de epocă elenistică.

2.1.4. Cele mai valoroase informații despre structura unei arii a orașului roman al secolelor II—III e.n. au fost furnizate în deceniul trecut de explorări riguroase în spațiul dintre incinta romano-bizantină și cea romană. Săpăturile din sectorul *extra muros*[50] au stabilit primele repere cronologice ferme privind fazele locuirii acestui cartier și au îmbogățit planul Histriei cu importante unități urbanistice: traseele a două străzi (**1** și **2**) și construcțiile aferente din sec. I—II e.n. ca și detalii dintr-un mare edificiu (**H, I**) din prima jumătate a sec. III e.n. Acestora li se adaugă complexul termal[51] de la limita de SV a cartierului (**J**) descoperit în 1964 și care va constitui primul edificiu, din această epocă, integral cercetat la Histria.

2.2. O primă constatare pe care o produce analiza planului astfel elaborat (v. fig. 4) este aceea a perfectei unități de orientare funcționînd pentru cele două străzi (**1, 2**), relativele lor construcții, marele edificiu (**H, I**) și terme (**J**), pe de o parte, și rețeaua de străzi din partea înaltă a orașului tîrziu, a căror dispunere oferise descoperitorilor, încă de acum două decenii, primele indicii ale unei organizări urbanistice de plan ortogonal la Histria. Diferența de timp care, la prima vedere, s-ar opune acestei unificări, se reduce considerabil în măsura în care autorii cercetărilor asigură cu argumente stratigrafice origini urcînd pînă în secolul al III-lea, cel puțin, pentru majoritatea străzilor din sec. VI e.n. a căror orientare o folosim:

2.2.1. Strada **3**, paralelă cu latura de nord a edificiului termal, cu canal și dalaj de calcar, e construită în secolul III și probabil refăcută în secolul IV, pentru a fi dezafectată apoi odată cu instalarea piațetei pavate[52];

---

[36] Planul din *Histria II*, p. 138, fig. 1, aparținînd lui P. Alexandrescu, nu indică decît opt tumuli în această zonă.

[37] Rapoartele preliminare se opresc la campania 1964; excepție fac publicațiile pentru Terme II: Al. Suceveanu, „Dacia“, N.S., XIII, 1969, p. 329—340 și pentru Sectorul central: Al. Suceveanu, C. Scorpan, „Pontica“ 4, 1971, p. 155—172.

[38] *Histria I*, p. 131—154 și „SCIV“, IV, 1953, 3—4, p. 600—601; *Histria I*, p. 119—121; *ibidem*, p. 106 și urm.

[39] *Histria I*, p. 163 și urm.

[40] Un sistem de referință stratigrafică pentru întreaga arie lipsește; de altfel, apelul la date stratigrafice în publicații e redus și, în cazul primelor rapoarte, pur formal, în măsura în care profilele prezintă fie fețe de ziduri cu stratificația de sub fundații, iar nu incidența straturilor asupra lor (*Histria I*, fig. 113, p. 269; fig. 116, p. 274; fig. 117, p. 275; „SCIV“, II, 1951, 1, Pl. III, Profil 3—4; „MCA“, V, 1959, Pl. IV *a*), fie rapoarte de înălțime între ziduri și funduri de săpătură, după îndepărtarea depunerilor („SCIV“, II, 1951, 1, Pl. III; „MCA“, IV, 1957, Pl. III contra p. 12). Singurele secțiuni stratigrafice operante publicate („MCA“, V, 1959, Pl. III—IV) nu conțin nimic esențial pentru straturile romane timpurii.

[41] *Histria I*, Pl. XXIX și p. 269 și n. 1 și 2.

[42] „MCA“, V, 1959, p. 287 și VI, 1959, p. 266—267; 271—273 și Pl. II, a, b, c.

[43] „MCA“, IV, 1957, p. 13 și Pl. II, *g*.

[44] „MCA“, VI, 1959, p. 273. Ar fi fost interesantă corelarea lor stratigrafică cu acel *„vălmășag de ziduri și substrucții suprapuse“* aflat în același punct, cf. „MCA“, IV, 1957, p. 12—13.

[45] „MCA“, VIII, 1962, p. 387.

[46] *Histria I*, p. 171.

[47] *Ibidem*.

[48] *Ibidem*, Pl. XVI.

[49] *Histria II*, p. 321—322, 330.

[50] „MCA“, IX, 1971, p. 193—201.

[51] Supra, n. 23.

[52] *Histria I*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

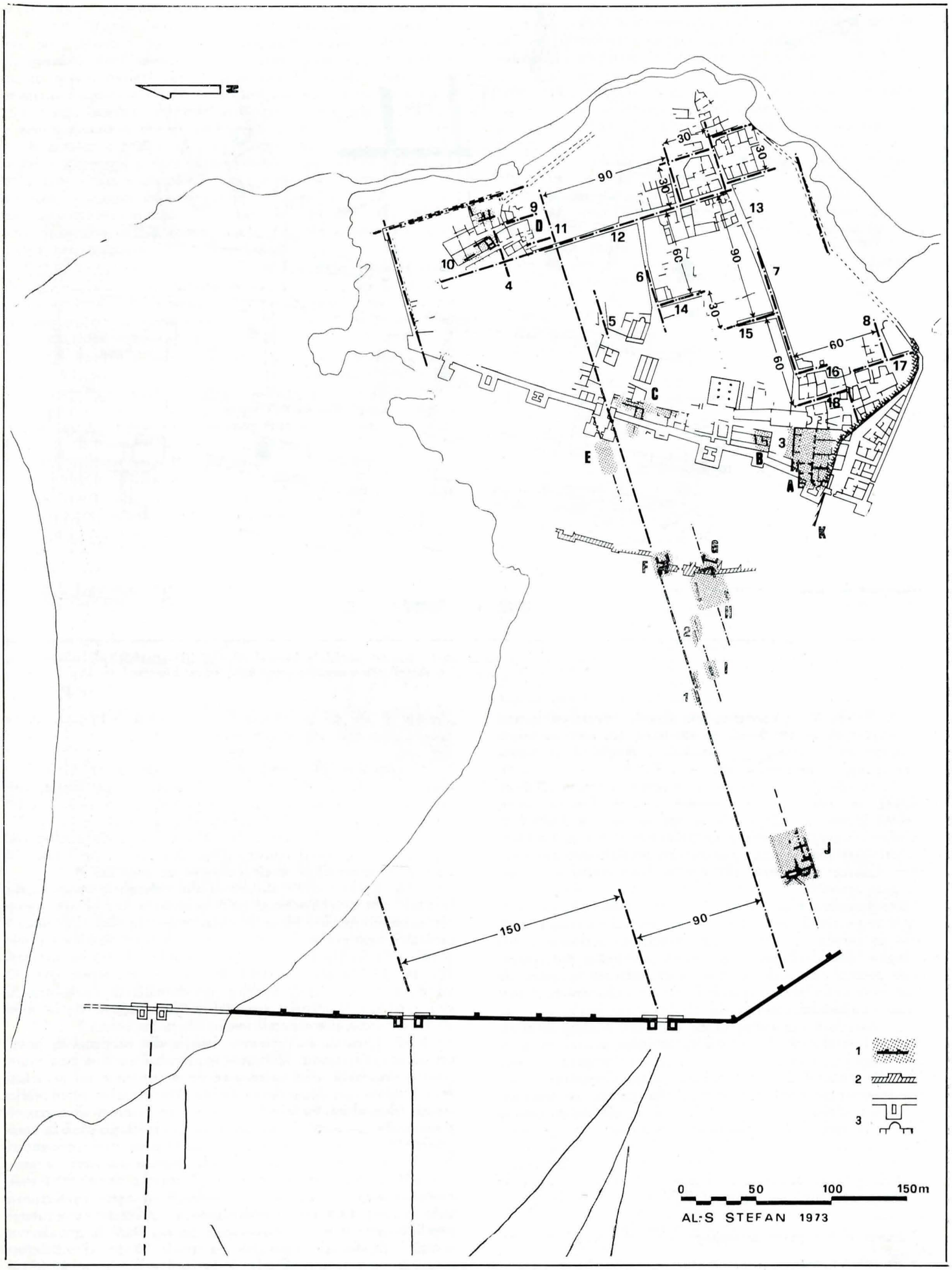

Fig. 4. 1 — complexe romane (sec. I e.n.—250 e.n.); 2 — incinta elenistică (sec. IV î.e.n.—I. e.n.); 3 — monumente romano-bizantine (250—sec. VII e.n.).

https://biblioteca-digitala.ro

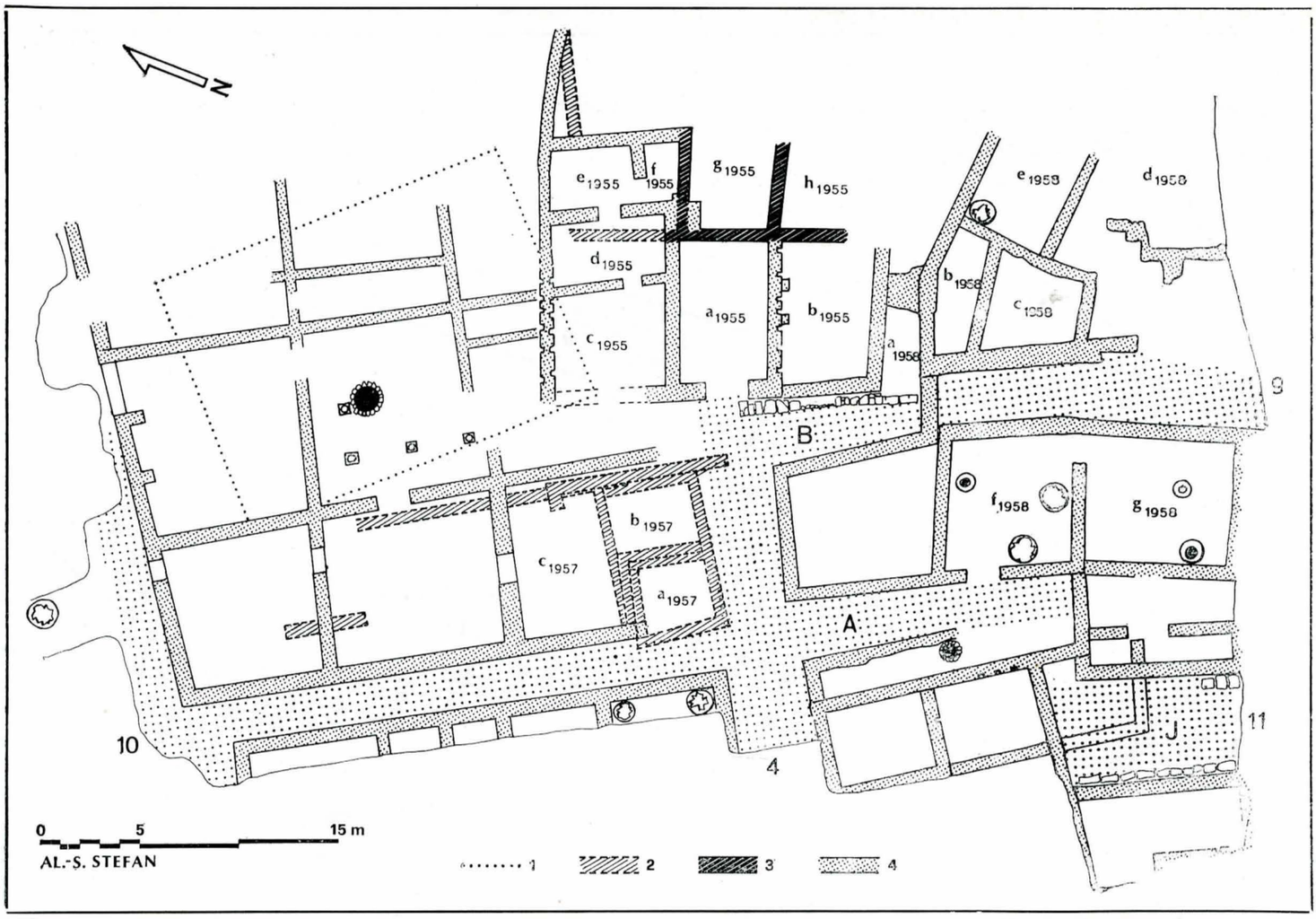

Fig. 5. Planimetria săpăturilor în cartierul de nord-est, reconstituită de autor după planurile parţiale publicate. 1 — poziţia templul A; 2 — construcţii datate în sec. I e.n.; 3 — ziduri romane (sec. I—III e.n.) incluse în substrucţiile clădirilor romano-bizantine; 4 — construcţii din sec. IV—VII e.n.

2.2.2. Strada 6, de asemenea canalizată, pavată cu lespezi mari transversale şi prevăzută cu trotuare, are atestate patru faze, dintre care *„prima, cu construcţia originară a străzii, s-ar aşeza înainte de secolul al IV-lea“*[53];

2.2.3. Strada 7, degajată pe o lungime de peste 200 m, prevăzută cu canal, dalaj şi trotuare, se consideră că *„ar fi construită înainte de dărîmarea cetăţii de goţi în 248“* [54] în urma unor observaţii stratigrafice la extremitatea sa occidentală; verificări mai recente asupra extremităţii opuse au reafirmat datarea în secolul III e.n. a fazei vechi a acestei importante artere [55];

2.2.4. Străzile **14** şi **15**, traverse perpendiculare pe străzile **6** şi respectiv **7**, ca şi **13** degajată numai la punctele de inserţie pe strada 7, sînt şi ele încadrate aceloraşi etape cronologice, considerîndu-se că *„străzile cu pavaj din lespezi mari de piatră, canale de scurgere şi crepido, cu o lăţime de 3,80 m, sînt anterioare construirii incintei celei mari“* [56] (*i.e.* anterioare mijlocului secolului al III-lea);

2.2.5. Strada **4** din cartierul de nord-est, a cărei fază de început a fost datată de autorii cercetărilor iniţial în secolul IV [57], apoi în secolul III e.n.[58], nu e însă actualmente utilizabilă din punctul de vedere al orientării, din cauza caracterului fragmentar al planurilor publicate pentru acest sector. Pentru faza ultimă, din secolul VI, linia clădirilor care o mărginesc la sud, singura figurată în planimetriile accesibile, ar indica o orientare uşor deviată faţă de cea a schemei urbanistice pe care încercăm să o restituim. Ar fi fost interesant de ştiut dacă fazele anterioare ale acestei străzi, contemporane cu clădirea atribuită secolului al IV-lea şi aflată la sud [59], absente şi ele de pe planurile pînă acum publicate, aveau aceeaşi dispunere sau se apropiau de orientarea reţelei stradale din sud.

E adevărat că trama constituită de aceste străzi ale oraşului secolelor IV—VII prezintă unele abateri locale, uneori mai marcate, de la o schemă perfect geometrică, dar lucrul e firesc pentru o funcţionare atît de îndelungată şi alterarea traseelor acestor artere tradiţionale se produce în special datorită suprapunerii construcţiilor din ultima perioadă, aşa cum o documentează unele exemple de săpătură [60].

2.2.6. Reflexe tîrzii ale caroiajului urbanistic roman astfel restituit pot fi considerate prin orientarea lor şi alte străzi ale oraşului romano-bizantin chiar dacă, lipsind deocamdată cercetări stratigrafice în adîncime, cronologia fazelor lor mai vechi nu e atestată cu aceeaşi certitudine. E vorba de străzile **16**, **17**, **18** din cartierul de la est de terme (**A**), de strada **8** de la nord de basilica meridională, de unele stradele din cartierul rezidenţial oriental şi de strada **5** de la nord de basilica din piaţa porţii mari.

2.2.7. Greu de judecat este situaţia din cartierul de nord-est al oraşului tîrziu, ale cărui construcţii au fost demontate pentru degajarea ariei sacre greceşti şi pentru care nu a fost încă publicat un plan de ansamblu. Din analiza planimetriei structurilor ultimelor nivele, pe care am încercat să o recompunem din releveele de detaliu puse în circulaţie pînă la campania 1958 (fig. 5), se constată o abatere mai pronunţată NV-SE, în raport cu coordonatele romane timpurii, a stradelei **10** şi a clădirilor adiacente. Lucrurile se schimbă însă, mergînd spre est, în cazul stradelei **9**, a cărei abatere este deja minoră faţă de precedenta în ce priveşte extremitatea nordică, atît cît se poate cunoaşte din ea. Dacă latura de vest a străzii în discuţie e paralelă cu strada **10**, în schimb latura opusă — constituită din faţadele încăperilor *c*, *a*, *b*/1954—1955 şi *b*, *c*/1958 — se apropie foarte mult de orientarea

[53] *Ibidem*, p. 355; pentru extremitatea vestică cf. „SCIV“, VI, 1955, 3—4, p. 538.
[54] „SCIV“, VI, 1955, 3—4, p. 529.
[55] „MCA“, IX, 1971, p. 187.
[56] „SCIV“, VI, 1955, 3—4, p. 540.
[57] „MCA“, V, 1959, p. 287—288.
[58] „MCA“, VIII, 1962, p. 387 şi n. 2.
[59] *Ibidem*, şi fig. 3
[60] Cf. „SCIV“, VI, 1955, 3—4, p. 539, fig. 16, „MICA“, IX, 1971, p. 187 şi fig. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

străzilor vechi, care e respectată întru totul de latura de sud a porțiunii meridionale, delimitată de zidurile camerelor *f*, *g*/1958. Același lucru se poate spune și despre strada **11**, mai largă (circa 5 m) și prevăzută cu trotuare — fără a ști deocamdată dacă avea și canal — care pornește spre sud-est cu un traseu paralel cu cel al străzii **12**. E de notat, deci, existența în părțile de est și de sud ale acestui sector a unor construcții și artere a căror orientare e concordantă cu cea a țesutului urban din centrul, estul și sudul orașului tîrziu.

Regretînd din nou absența datelor stratigrafice și planimetrice necesare pentru urmărirea succesiunii orizonturilor urbanistice în această zonă, remarcăm însă prezența unui alt element — anume camera *g*/1955 — care se înscrie în sistemul de dispunere roman timpuriu și care conferă astfel origini vechi planului acelor construcții romano-bizantine din acest sector ce-i refolosesc zidurile și-i păstrează orientarea.

2.2.8. Indicii asupra ariei în care e păstrat sistemul vechi de organizare în orașul tîrziu mai sînt oferite, în lipsa unor trasee de străzi, de simpla orientare a zidurilor în cartierul de lîngă latura de nord a incintei, în secțiunea E-V din 1950 și în cele două secțiuni din 1969—1970 din centrul cetății.

2.2.9. Pentru a încheia cu referirile la compoziția urbană romano-bizantină e de făcut observația, importantă de altfel, că traseul unor laturi ale incintei defensive din secolele III—VII apare ca determinat de adaptarea la orientarea vechilor axe și unități urbanistice romane timpurii. Astfel, curtinele de nord, de nord-est și, în parte, cea de sud-est (v. fig. 4) se aliniază străzilor și grupurilor de locuințe prezentate mai sus, ceea ce explică și forma generală asimetrică a incintei.

2.3. Există și alte monumente din secolele I—III integrabile în coordonatele urbanistice prezentate mai sus, dar a căror utilizare în acest cadru e susceptibilă încă de discuții, fie din cauza informațiilor insuficiente din publicații, fie datorită stadiului explorării lor.

2.3.1. Edificiul traversat de secțiunea E-V în fața porții mari (v. fig. 4, **E** și *supra* 2.1.3.) are o poziție cunoscută doar indirect, pe baza observațiilor lui Gr. Florescu, care constata că orientarea lui este aceeași cu a străzii **6**, revenindu-i astfel regretatului învățat meritul de a fi sesizat încă din 1953 un prim indiciu de legătură între planurile urbane romano-bizantine și roman [61].

2.3.2. Fragmentul de încăpere din cartierul nord-estic (v. *supra* 2.2.7. și fig. 5), singurul datat de autorii săpăturilor în perioada romană, dar a cărui datare e de extins, după părerea noastră, și la zidul cu mortar cu care pare să se lege direct și care, refolosit în epoca romano-bizantină între camerele *b* și *h*/1955, continuă spre nord pînă sub camera *d*/1955. Adăugînd și zidul *n* și, foarte probabil, unele din zidurile de sub camerele *e* și *f*/1955, elementele utilizabile din acest sector ar căpăta oarecare consistență.

2.3.3. Complexul de canale (fig. 4, **F**) de pe traseul zidului de apărare elenistic prezintă o orientare perfect identică cu edificiul **H—I** (*supra* 2.1.4), dar datarea inițială în epoca romană [62] a fost mai recent părăsită, optîndu-se pentru epoca elenistică [63]. Totuși, absența totală a fundațiilor incintei în acest loc și dificultatea de a explica suportarea masei fortificației de către structura complicată a canalelor, ce implicau și operații de întreținere, ca și unele argumente ale primului editor ar pleda pentru construirea lor în vreme romană.

2.3.4. Rămîne de explicat poziția distonantă în raport cu restul elementelor urbanistice coerente prezentate pînă acum a edificiului termal **A**, a piațetei **B** și a străzii **C**, care nici între ele nu au o orientare comună. Explicațiile deocamdată posibile nu pot depăși stadiul conjectural, deoarece pentru toate trei monumentele ca și pentru zonă în genere lipsesc cercetări stratigrafice. Chiar pentru cel dintîi — actualmente cel mai bine cunoscut datorită analizei strînse a lui Gr. Florescu — cronologia fazelor — în special a celei de început — se sprijină exclusiv pe tipologia tehnicilor constructive, cu aproximațiile sporite implicate de valoarea acestor criterii într-o zonă periferică a Imperiului. Ridicate spre marginea orașului și la limita uscatului edificabil — nedepășită spre sud decît în secolul al IV-lea — orientarea aparte a termelor a fost poate determinată de configurația coastei în acest loc și de traseul probabil, aici pe mal, al unei fortificații anterioare. La această ultimă presupunere induce existența exact pe această linie a incintei din a doua jumătate a secolului al III-lea, abandonată la începutul secolului al IV-lea, ale cărei substrucții continuă în afara incintei secolelor IV—VII, încă 24,32 m spre vest [64] (fig. 4, **K**). Atestarea acestui din urmă tronson de fundații a generat o problemă încă nerezolvată în topografia și istoria fortificațiilor istriene. Gr. Florescu a postulat pe baza lui o extindere spre vest a incintei de la finele secolului al III-lea e.n. în raport cu cea construită la începutul secolului următor[65], iar autorii cercetărilor asupra zidului de apărare elenistic au întrevăzut posibilitatea închiderii acestuia din urmă spre sud, pe linia fundațiilor amintite. Mai mult, spre a depăși obstacolul diferenței mari cronologice, s-a avansat ipoteza funcționării incintei elenistice pînă la distrugerea gotică din sec. III[66]. Ambele ipoteze sînt însă acum în deplină contradicție cu datele ferme cîștigate mai recent pentru cronologia incintelor romane[67] și a suprafeței dintre ele. În contextul mai bine structurat al cunoștințelor actuale, singura explicație care ne pare plauzibilă implică disocierea cronologică a incintei din secolele III—IV și a tronsonului **K**. Acesta din urmă poate fi considerat restul unei linii de fortificație anterioare, refolosit doar parțial de incinta amintită. Anterioară deci mijlocului secolului al III-lea, substrucția în discuție nu e de pus în legătură cu incinta secolelor II—III de pe platou, care folosește fundații din blocuri mărunte, ci mai curînd cu incinta elenistică, așa cum s-a propus deja, fără a-i considera însă dezafectarea mai tîrzie de începutul secolului al II-lea e.n.

Obiectivele **B** și **C** sînt instalate într-o zonă mai joasă, care se explică nu atît prin coborîrea substratului de rocă, ci — așa cum am mai subliniat — mai ales prin lipsa îndelungată a construcțiilor, ceea ce oferă un argument în plus ipotezei care rezerva aici spațiul pentru agora[63]. În mod cu totul prezumptiv, orientarea particulară a celor două elemente s-ar putea motiva prin așezarea lor tîrzie într-o zonă multă vreme liberă, la a cărei resistematizare vechiul plan urban n-a mai fost riguros respectat.

2.4. În mod firesc, aspectul metric — esențial pentru definirea completă a oricărui sistem urbanistic regulat greco-roman — ne-a interesat în cel mai înalt grad. Verificările făcute asupra intervalelor între arterele pînă acum cunoscute ne-au dus la constatarea unei organizări regulate și în această privință, bazate pe un modul de 30 m (=100 picioare), care se regăsește în diferiți multipli ai săi. Numărul suficient de mare de cazuri asigurate și mai ales repartizarea lor pe ambele coordonate ale caroiajului stradal (fig. 4) exclud posibilitatea unor coincidențe întîmplătoare. Din păcate, încercarea de reconstituire a aspectului metric trebuie să se oprească deocamdată aici datorită absenței vreunei unități urbanistice deplin delimitate chiar în nivelele romano-bizantine — pentru care o cercetare cu această finalitate nu a putut fi încheiată[69] — și cu atît mai puțin în cele romane timpurii.

3. Este evident astăzi că începuturile dominației romane la Histria — care sînt de plasat cu mai multă siguranță după o argumentare recentă la începuturile deceniului al 8-lea al secolului I. î.e.n.[70] — nu au adus imediat după sine o nouă organizare teritorială radicală a orașului. Realizarea unui nou program urbanistic în adevăratul înțeles al cuvîntului nu avea să se producă decît relativ tîrziu, la mai bine de un secol după intrarea Histriei în sfera politică a Imperiului roman. Avem deci a distinge în urbanistica acestei cetăți în perioada romană timpurie (de la sfîrșitul sec. I î.e.n. pînă la mijlocul sec. al III-lea e.n.) două etape substanțial diferite, al căror moment de demarcație e fixat de construirea incintei mai ample de pe platou.

---

[61] *Histria I*, p. 356.
[62] „SCIV", IV, 1953, 1—2, p. 110; VI, 1955, 3—4, p. 525—526.
[63] *Histria II*, p. 327.
[64] *Ibidem*, p. 322—324.
[65] *Ibidem*, p. 324.
[66] *Histria II*, p. 315—324.
[67] Cf. Al. Suceveanu, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 342 și n. 29.
[68] D. Theodorescu, *art. cit.*, p. 46.
[69] Cf. Al. Suceveanu — C. Scorpan, *art. cit.*, la n. 37.
[70] Alexandra Ștefan, *Chronologie des inscriptions grecques de Callatis établie à l'aide du calculateur*, „St. Cl." XV, 1973, p. 105—107; idem, „Akten des VI. Internat Kongr. f. Griech. u. Lat. Epigraphik, 1972", München 1973, p. 471—472; idem, *Le début de la domination romaine dans le Pont Gauche: date et circonstances*, „Actes XIIe Conférence Internat. „Eirene", 1972" (sub tipar).

https://biblioteca-digitala.ro

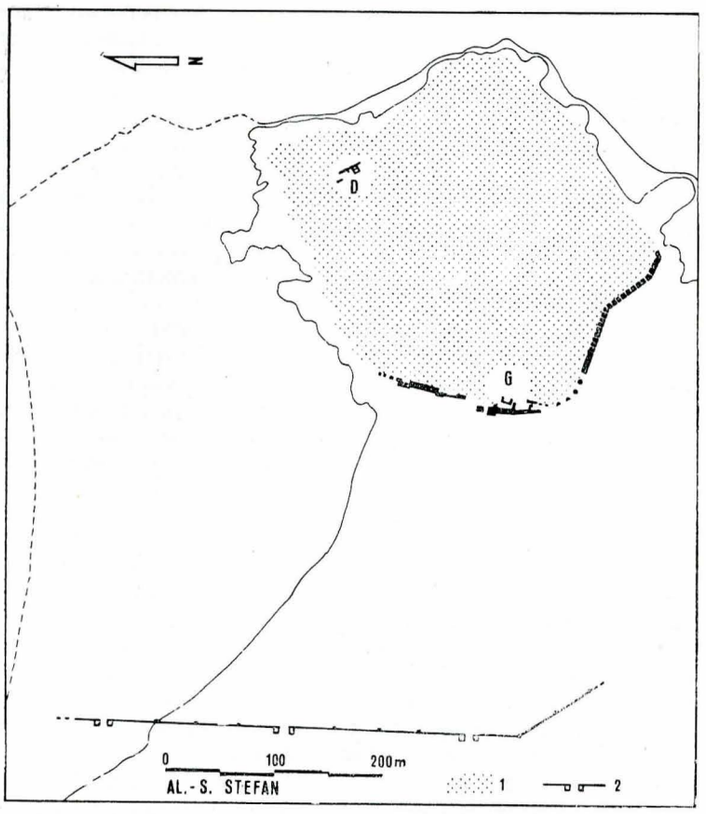

Fig. 6. Histria romană — secolul I e.n. 1 — aria fortificată; 2 — traseul incintei din sec. II—III e.n.

3.1. Începuturile primei etape, care acoperă ultimele decenii ale erei vechi şi primul secol al erei noastre, sînt legate de semnificaţia ce se poate atribui momentului expansiunii orientale a lui Burebista şi mai ales de discutarea urmărilor pe care le-a putut avea pentru urbanistica cetăţii. Argumentelor de natură literar-istorică privind apartenenţa Histriei la seria de oraşe violent afectate de acest eveniment[71] li s-au adăugat în ultima vreme cele care interpretează în acest sens observaţii de ordin arheologic. Încă din timpul cercetărilor de la zidul de incintă elenistic, autorii lor au avansat ipoteza distrugerii incintei şi a oraşului de către geţi[72] şi a corelării cu acest eveniment a unor urme de incendiu. Cu ocazia publicării monografice mai recente a acestui monument, se precizează datarea în sec. I î.e.n. a segmentului meridional (Sectorul F) al incintei şi se produce din nou ipoteza identităţii momentului reconstrucţiei cu acela al evenimentelor legate de campania pontică a lui Burebista[73].

După mai multe campanii, săpăturile asupra cartierului din nord-estul cetăţii au ajuns să determine un complex de situaţii, descris în detalii şi ilustrat de astă dată şi cu unele documente stratigrafice, care comportă şi un strat de arsură şi care defineşte în mod vizibil dezafectarea zonei sacre ca atare în urma unei distrugeri. Datate în cursul sec. I î.e.n.[74] aceste situaţii nu au fost puse însă în relaţie cu distrugerea provocată de Burebista decît mai tîrziu, în lucrări generale fără caracter arheologic, în care se consideră că incendiul, documentat către jumătatea sec. I î.e.n. în aria sacră — prea generalizat la întreg acest complex urbanistic spre a fi accidental — constituie proba unei catastrofe de extins la întreg oraşul şi că o astfel de distrugere nu putea fi provocată decît de atacul forţelor lui Burebista[75].

Fără a încerca să negăm istoricitatea impactului getic asupra Histriei şi nici valoarea probatorie a datelor arheologice din zona sacră pentru repercusiunile lui materiale, nu putem elimina unele dificultăţi de ordin metodologic în reconstituirea unei succesiuni logice pe baza informaţiilor prezentate pentru acest sector. Dacă incendiul general al zonei afirmat în lucrările abia amintite e tot una cu stratul de arsură descris în raportul preliminar citat[76], aceste dificultăţi sînt reale. Raportul pentru campania 1956 fixează următoarea secvenţă cronologică: 1 — monumentele ariei sacre distruse; 2 — umplutură de pămînt (groasă de cca 40 cm), destul de uniformă ca structură, care include şi acoperă monumentele egalizînd suprafaţa şi conţinînd material datat în sec. II—I î.e.n.; 3 — strat de arsură cu grosime între 1 şi 12 cm, care acoperă întreaga zonă; 4 — peliculă de lut pur (grosime 1—10 cm) sigilînd peste tot arsura şi 5 — un al doilea strat de umplutură şi nivelare cu material ceramic şi tegular tot din sec. II—I î.e.n.[77]. Or, în această situaţie ar apărea că geţii au incendiat nu monumentele ariei sacre în funcţie, ci un strat de umplutură care acoperea această zonă deja distrusă într-un moment anterior. De altfel, aşa cum este descrisă această bandă de arsură[78] şi dat fiind contextul ei stratigrafic, ea nu are în nici un fel aparenţa unui incendiu care a mistuit monumente cu dărîmătura lor *in situ*, ci e de considerat ca una din operaţiunile[79] efectuate, în mod organizat şi cu răgaz, după dezafectarea zonei sacre, spre recuperarea ei în vederea unor construcţii cu alt caracter. Această încercare de clarificare nu exclude realitatea unei distrugeri şi schimbări de funcţie a ariei sacre nord-orientale în urma campaniei lui Burebista; informaţii particularizate sînt însă de aşteptat de la raportul definitiv al explorărilor în acest punct.

Ceea ce ne interesează în special în acest context este mai ales modul în care s-a produs reconstituirea cadrului urban în anii următori acestor evenimente. În această privinţă e de luat în discuţie semnificaţia importantului document epigrafic menţionînd o *„a doua întemeiere a cetăţii"*, databil tocmai în perioada care ne reţine atenţia[80]. Pentru editorul inscripţiei, *„întemeiere"* îmbracă sensul strict material de *„zidire"*[81], *„construire"*[82], şi în urma acestei opţiuni determinarea excepţională de *„a doua întemeiere a cetăţii"* este raportată la activitatea de reclădire a oraşului[83] în deceniile din pragul erei noi. Consecvent acestei linii de restituire istorică, autorul citat este ţinut a acorda acelaşi caracter excepţional şi factorului determinant al acestei reconstrucţii, anume distrugerea provocată de atacul lui Burebista, calificată drept *„catastrofa cea mai pustiitoare abătută pînă atunci asupra ei"*[84]. Nu intenţionăm să insistăm mai mult asupra proporţiilor ravagiilor produse de geţi — pentru care documentaţia arheologică disponibilă, trecută în revistă mai sus, e redusă şi a căror măsură exactă va fi dată de cercetări viitoare — dar considerăm oricum prematură încercarea de a stabili o clasificare, după criteriul gravităţii, a distrugerilor suferite de Histria de-a lungul celor peste şase secole de istorie preromană, pentru care informaţiile arheologice sînt şi incomplete şi inegale. Mai important ni se pare a constata că datele avute la dispoziţie privind Histria în sec. I. e.n. nu susţin caracterul cu totul deo-

---

71 Em. Condurachi, *Histria I*, p. 54—55; D. M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971, p. 147 sq.

72 „SCIV", III 1952, p. 248 şi V, 1954, 1—2, p. 78—79.

73 *Histria II*, p. 319—320.

74 „MCA", V, 1959, p. 286—287; VI, 1959, 270—271 şi 273.

75 D. M. Pippidi în *DID*, I, 1965, p. 287; idem, *Contribuţii*², 1967, p. 219—20, idem, *I Greci*, 1971, p. 149.

76 v. nota 74. Lucrările de la nota 75 nu trimit direct la nici unul din cele două rapoarte ci la un raport definitiv de mult anunţat (v. D. M. Pippidi, „Dacia", NS. VI, 1962, p. 150, nota 24; idem, *DID*, I, p. 287, nota 83; idem, *I Greci*, p. 149, nota 84) şi încă inedit, dar arsura din rapoartele preliminare este singura prezentată ca generală şi datată în sec. I. î.e.n.

77 „MCA", V, 1959, *loc. cit.* şi Pl. III şi IV.

78 *Ibidem*, p. 286: *„moale şi pudroasă, neconţinînd decît foarte mici fragmente de cărbune, ea indică arderea unor esenţe moi; uneori slabă, astfel că roşeşte pămîntul abia perceptibil, alteori ajunge să degradeze chiar piatra calcaroasă a unor monumente"*.

79 Rostul acestei arsuri, împreună cu stratul de lut care o suprapune nemijlocit, a putut fi — mai probabil decît o încercare de consolidare a umpluturilor — de ordin ritual, de purificare şi sigilare a unor monumente sacre distruse ce urmau a fi abandonate; cf. un procedeu similar — tasare şi strat de lut ars — pentru sigilarea unui *bothros*, „MCA", IX, 1970, p. 179—180.

80 D. M. Pippidi, *Contribuţii*², 1967, p. 534—546; idem, *„A doua întemeiere" a Histriei, în lumina unui document inedit*, „St. Cl." IX, 1967, p. 153—166; idem, *La seconde fondation d'Istros à la lumière d'un document inédit*, „BCH", XCII, 1968, 1, p. 226—240; pentru datare cf. Alexandra Ştefan, *Applications des méthodes mathématiques à l'épigraphie*, „St.Cl.", XIII, 1971, p. 38 sq..

81 „St.Cl.", IX, 1967, p. 157: ... *„după cea de-a doua întemeiere* (sau zidire) *a oraşului"*.

82 „BCH", XCII, 1968, 1, p. 228: *„après la seconde fondation* (ou construction) *de la cité"*.

83 D. M. Pippidi, „St. Cl.", IX, 1967, p. 159: *„o gravă pustiire a oraşului, urmată de reconstruirea lui în condiţii echivalînd cu o adevărată „a doua întemeiere" ..."; p. 165: „... deprinderea de a vorbi de reclădirea oraşuluii după catastrofa pricinuită de geţi, ca de „a doua întemeiere" e dovedită cu prisosinţă ..."*.

84 *Ibidem*, p. 163; cf. şi p. 164—165: *„... la mijlocul secolului I î.e.n. Histria a trecut printr-o primejdie de moarte..."; „... fatala încercare a fost resimţită ca o cezură în istoria cetăţii"...*

https://biblioteca-digitala.ro

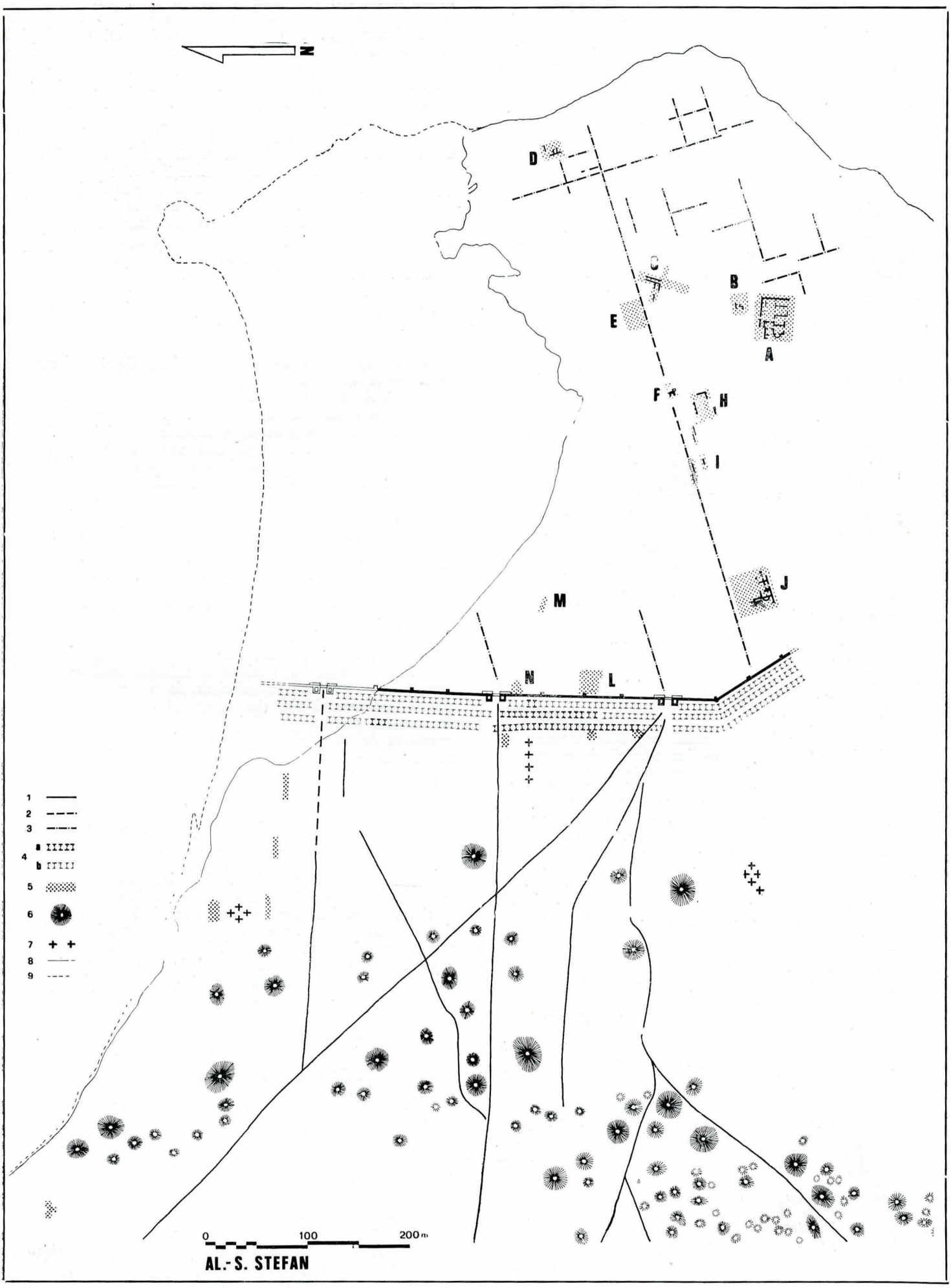

Fig. 7. Histria romană — cca 100—cca 250 e.n. 1 — traseele drumurilor de acces restituite prin foto-interpretare; 2 — întregiri; 3 — axe urbanistice probabile; 4 — şanţuri defensive: a — traseu asigurat; b — traseu probabil; 5 — zone de locuire *extra muros* explorate; 6 — necropola tumulară; 7 — necropola plană (morminte datate); 8 — limita actuală a uscatului; 9 — limita actuală a terenului mlăştinos.

https://biblioteca-digitala.ro

sebit atribuit reconstruirii orașului în ultimele decenii ale secolului precedent; atît modesta calificare drept „*orășel*“[85], cît și ἀσθένια amintită în documente oficiale[86] și sărăcia monumentelor cunoscute pentru acest secol[87] fac dovada unei perioade modeste sub toate aspectele[88]. În același fel se prezintă și puținele construcții cercetate *intra muros*[89]; un nou plan urban realizat într-o formă majoră la începutul acestei perioade e greu de presupus și abandonarea ariei sacre de NE nu pare să fie efectul unei concepții novatoare de redistribuire a funcțiilor și a spațiilor, ci mai curînd mărturia lipsei de resurse pentru refacerea ei. De asemenea, și în primul rînd, menținerea acelorași cadre ale orașului prin repararea vechii incinte de epocă elenistică constituie o probă în plus în acest sens[90].

În aceste condiții, interpretarea mai recentă după care „*a doua întemeiere*“ ar avea o valoare simbolică politică, referindu-se la integrarea Histriei în Imperiul roman în condițiile privilegiate ale unui statut juridic care să-i conserve autonomia tradițională[91] prezintă calitatea de a nu constrînge la a acorda reconstrucției urbane a Histriei după atacul getic un caracter pe care informațiile de pînă acum nu-l sprijină.

Imaginea Histriei în sec. I e.n. nu poate fi decît imprecisă (v. fig. 6) și nu poate fi mobilată decît cu cîteva ziduri ale unei locuințe modeste în zona de NE (D)[92], cu mai multe faze de construcție, și ale alteia, adosată zidului de incintă (G)[93]; chiar limitele ariei urbane nu pot fi decît bănuite în linii mari, fără nici un element de siguranță pentru laturile de NV, N, E și SE, cu singurul sprijin pentru latura de V oferit de traseul incintei elenistice — pentru care cercetări viitoare vor trebui să distingă porțiunile utilizate în această ultimă epocă de funcționare — iar pentru latura de S oferit de tronsonul **K** (v. supra 2.3.4.). Singura mențiune privind vreun edificiu al orașului acestei epoci se referă la un ναός existînd în vremea lui Augustus și dedicat acestuia[94]. Nici o precizare nu e posibilă în privința unui eventual spațiu locuit *extra muros* și a localizării necropolei plane; e doar probabil că unii dintre tumulii reperați în vestul platoului (supra 1.2.2. și 1.2.4 i) au început să fie ridicați încă de la începutul acestei perioade.

3.2. Restructurarea urbanistică a Histriei se produce către începutul secolului al II-lea e.n. și noul program se operează în spațiul mult amplificat creat de noua incintă instalată pe platoul occidental; datarea acestui important moment — încadrat inițial mai vag prin analiza tehnicii de construcție a incintei[95] — începe să fie precizată prin explorarea riguroasă a complexelor în contact cu zidul de apărare[96]. Așezată suficient de sus pe panta orientală a platoului pentru a putea domina întreaga platformă spre V, această fortificație prezintă caracterul ofensiv specific epocii: grosime redusă (1,80—1,90 m), bastioane interioare de mici dimensiuni (1,80—3,60 m) dispuse la intervale mari (30—35 m și 28 m lîngă porți), din care s-au păstrat 8[97] și poate fi restituit un al 9-lea. După reconstituirea lui Gr. Florescu și porțile aveau în faza inițială același caracter, fiind apărate de bastioane interioare, care abia în faza a doua sînt dublate de turnuri exterioare[98]. Două porți conservate și o a treia restituită întrerup la intervale mari (cca 170 m) traseul pînă acum cunoscut al acestei incinte orientate NNE-SSV, cu un tronson sudic abătut spre SE. Considerată pînă acum o simplă linie de baraj spre V, contestîndu-i-se uneori caracterul de zid de apărare propriu-zis[99], în fapt extremitățile nu-i sînt cunoscute[100]. Nu există însă argumente peremptorii pentru a nega posibilitatea închiderii ei spre E, pe laturile de N și de S, cu atît mai mult cu cît imaginea multă vreme încetățenită după care toate fortificațiile Histriei — cu excepția celei romano-bizantine — n-ar fi fost decît linii defensive N-S, din țărm în țărm[101], nu se mai poate susține, dat fiind că atît incinta arhaică de pe platou cît și cea elenistică au atestate laturile de S, de-a lungul țărmului.

Incinta romană era dublată de mai multe șanțuri. Cele două exterioare sînt mai bine cunoscute, fiind cercetate în puncte mai numeroase[102]; cel mai apropiat de zid, atestat într-un singur punct, are nevoie de verificări suplimentare[103]. E probabil ca nu toate trei să fi fost realizate din momentul ridicării incintei[104].

Pentru spațiul urban astfel delimitat (fig. 7), elementele concordante analizate mai sus (2.3 și 2.4) încep să schițeze tabloul unei concepții urbanistice unitare pentru ansamblul orașului, materializată în primul rînd printr-un sistem de orientare asigurat pînă acum pe suprafețe mari în estul, centrul și sud-vestul său, și pe care axele restituite în zona înaltă orientală îl determină ca sistem ortogonal. Orientarea axelor majore ale unităților constructive și ale străzilor (ENE-VSV și NNV-SSE) denotă preocuparea pentru o dispunere favorabilă în raport cu direcția vînturilor dominante de iarnă (NNE-SSV) și cu expunerea solară. Referințele de ordin metric restituite acestui sistem sînt foarte importante pentru încadrarea lui în variatele scheme urbane ale antichității clasice. Nedispunînd încă de determinări foarte exacte, de ordinul centimetrilor, datorită faptului că au fost operate asupra caroiajului stradal romano-bizantin — reflex tîrziu al caroiajului originar — și nu asupra elementelor cunoscute din sec. II—III e.n., care nu permit încă măsurători semnificative, modulul restituit constituie totuși un indiciu caracteristic. Verificat în suficient de numeroase cazuri pe ambele ordonate și mai ales, funcționînd pentru axele celor două porți păstrate (v. fig. 4), acest modul are valoarea constantă de 30 m și nu e lipsit de interes a semnala că în cetatea-mamă, la Milet, a fost restituit același modul destul de rar întîlnit[105].

Deși departe de a fi completă, imaginea pe care am reconstituit-o nu face posibilă identificarea unui plan urban de tip roman, cu intersecție axială a două mari artere determinînd un punct de interes central, plan pe care nu-l constatăm, de altfel, nici în organizarea orașului romano-bizantin, la care ar fi fost justificat de unicul acces major dispus în centrul fortificației; e mult mai probabil ca spațiul urban să fi fost organizat *per strigas*, în manieră greacă. Trăsăturile enumerate pînă acum sînt proprii concepțiilor urbanistice de tradiție greacă și constituie suficiente argumente spre a putea apropia programul urbanistic realizat la Histria în sec. II e.n. de marile modele clasice relevînd din doctrina lui Hippodamos din Milet[106]. Nu ni se pare imposibil ca

---

[85] Strabon, *Geogr.*, VII, 6, 1: πολίχνιον

[86] V. Pârvan, *Histria IV*, nr. 16 (= *SEG*, I, 329); J. H. Oliver, „Greek, Roman and Byzantine Studies“, VI, 1965, p. 143—156; D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], 1967, p. 349—385.

[87] D. M. Pippidi, în *Mélanges offerts à K. Michalowski*, Warszawa, 1966, p. 619—623.

[88] Cf. Em. Condurachi, *Histria I*, p. 54—55; D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], p. 543—544, subliniază pe bună dreptate aceste împrejurări; idem, „St. Cl.“, IX, 1967, p. 164; cf. H. Nubar, *Histria III*, 1973, p. 60—61.

[89] Supra, notele 42—45.

[90] Momentul Burebista prezintă astfel, sub raport urbanistic, urmările cele mai modeste în raport cu celelalte mari distrugeri atestate pentru epoca greacă la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. și la mijlocul sec. al IV-lea î.e.n., amîndouă succedate de reorganizări teritoriale radicale și de deplasarea liniilor de fortificații; cf. M. Coja, articolele citate la nota 24 și D. Theodorescu, *art. cit.*

[91] Supra, nota 70.

[92] v. fig. 5 a, b.c./1957 și supra, nota 42 și 43—45.

[93] *Histria II*, p. 321 și Pl. XXI.

[94] D. M. Pippidi, *Histria* I, p. 51 sq., nr. 9

[95] Gr. Florescu, *Histria I*, p. 292; idem, „SCIV“, IV, 1953, 3—4, p. 601 (perioada Domitian — Hadrian); cr. G. Bordenache, „Rendic. Accad. Archeol. Lett. Belle Arti — Napoli“ vol. XXXIV, 1959 (1960), p. 183, n. 1.

[96] M. Coja, *Contribuții la cunoașterea epocii romane la Histria*, comunicare la Sesiunea Pontica, Constanța 1970, citată de H. Nubar, *Histria III*, p. 61, nota 205 (construire în vremea lui Traian).

[97] Cf. *Histria I*, p. 285—293 și 180—197; Gr. Florescu, „SCIV“, IV, 1953, 3—4, p. 597—609.

[98] *Histria I*, p. 290—291.

[99] G. Bordenache, *art. cit.*, p. 182: „*non un muro di cinta, ma un semplice sbarramento*“.

[100] Cf. „SCIV“, I, 1950, 1, p. 76; III, 1952, p. 265; *Histria I*, p. 180; 286; „MCA“, V, 1959, p. 303.

[101] G. Bordenache, *art. cit., p.* 179; D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], p. 93—94.

[102] M. Coja, „SCIV“ 15, 1964, 3, p. 383 sq., fig. 2; idem, „MCA“ IX. 1970, p. 202, sq., fig. 19.

[103] *Histria I*, p. 95, 180 (șanț adînc de 1,50 m la 2,50 m depărtare de zid); 292 („... *zidul are în fața lui două șanțuri, separate de un val după cum s-a constatat în secțiunea* Z_2. *Șanțurile sînt largi de cîte 7,50 m, iar în fața zidului e o berma largă de cca 4 m*“); Contradicție la lărgimea bermei: 2,5 sau 4 m?; cf. Gr. Florescu, *art. cit.* p, 601, n. 1.

[104] *Histria I*, p. 95

[105] Cf. F. Castagnoli, *Ippodamo di Mileto e l'urbanistica a pianta ortogonale*, Roma, 1956, p. 15—16: latura asigurată are 29,50 m.

[106] Cf. R. Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1956, p. 97—126; cf. F. Castagnoli, *op. cit.*; idem, *Recenti ricerche sull'urbanistica ippodamea*, „Arch. Class“, XV, 1963, 2, p. 180—197; idem, *Sull'urbanistica di Thurii*, „La Parola del Passato“, CXXXIX, 1971, p. 301—307; idem, *Orthogonal Town Planning in Antiquity*, Cambridge-Massachussetts, 1971 (non vidi).

https://biblioteca-digitala.ro

planul Histriei romane, cu sistemul de orientare și structura sa metrică, să continue direct liniile de organizare ale cetății preromane și ca, în această ipoteză, axele nucleului urbanistic grecesc din partea de est a orașului să fi fost extinse la începutul sec. II e.n. și asupra zonei de V și de SV, aceasta din urmă abia de curînd cîștigată pentru construcții. Din păcate, absența pentru moment a oricărui indiciu despre forma, dimensiunile și orientarea unităților urbanistice (*insulae*) exclude posibilitatea definirii complete a schemei urbane. De asemenea, nu e încă posibilă o imagine a organizării funcționale zonale a orașului; exceptînd cele două complexe termale (**A, J**), de caracter public — amplasate periferic, ambele pe latura de S —, zona de locuire în punctul unde au fost săpate străzile **1** și **2** și un punct de producție meșteșugărească la est de edificiul **E**, celelalte două mari obiective: **E** și **H-I** (acesta din urmă, prin proporții, probabil de caracter public) nu au funcțiile cunoscute, iar restul suprafeței necercetate este mult prea mare. Nu poate fi vorba nici de o decupare pe epoci, nici măcar pentru puținele monumente cunoscute: doar termele **J** sînt sigur databile în perioada restructurării de la începutul sec. II e.n.,[107] în vreme ce termele **A** au încă un moment de construcție incert[108], iar obiectivele **B, C** și **E** sînt lipsite de orice precizare cronologică. Complexele **H—I** și **L** sînt atribuite primei jumătăți a sec. III e.n.[109]. Celelalte două puncte **M** și **N** unde s-au practicat sondaje nu furnizează nici un indiciu, nici cronologic, nici funcțional[110].

Primul plan al Histriei romane (fig. 7) a putut fi sensibil îmbogățit pentru zona platoului occidental prin precizările aduse de interpretarea fotografiilor aeriene în ce privește traseele drumurilor (supra 1.2.1 și 1.2.4) și articularea spațiului liber de siguranță din fața incintei și a șanțurilor cu suprafața afectată necropolei tumulare (supra 1.2.2 și 1.2.4.i). Cartarea punctelor unde a fost constatată o locuire desfășurată în forme modeste în afara zidurilor, în prima parte a sec. II e.n.[111], ca și a mormintelor plane sigur datate la sfîrșitul aceluiași secol și în prima jumătate a celui următor[112] completează această imagine.

Explorările arheologice din ultima vreme au conturat tot mai precis realitatea unei distrugeri către sfîrșitul sec. II.e.n., pusă în legătură cu incursiunea costobocilor[113]. Deși efectele materiale nu au fost neglijabile, din cîte se poate judeca pînă în prezent, acest moment nu pare să fi afectat structura urbanistică a cetății, de vreme ce atît zidul de apărare cît și alte monumente au fost reparate pe aceleași fundații. Acestui eveniment i se atribuie încetarea locuirii din afara zidurilor și avansarea spre E a necropolei plane[114].

La restituirea peisajului urban al Histriei acestei perioade contribuie — din păcate în chip încă incomplet și fără preciziuni topografice — informații epigrafice și numismatice sau documente epigrafice pe suport arhitectonic. În acest fel sînt atestate pentru sec. II e.n. șapte edificii[115] de dimensiuni diferite — fie temple, fie construcții civile cu colonadă, fie portice —, un templu al lui Liber-Dionysos[116], o grotă — *mithraeum*[117] iar pentru secolul următor refacerea unui *macellum*[118], a gymnasiului[119] și a portului[120], în legătură cu acesta din urmă existînd și un turn-far[121]. Grație unei inscripții din sec. II știm că una din arterele orașului se chema „Strada sacră" (Ἱερὰ πλατεῖα)[122].

Cercetările viitoare vor trebui să umple lacunele foarte mari pe care le prezintă acest plan preliminar și vor avea de fixat componente majore ale topografiei urbane histriene: în primul rînd limitele orașului și traseul fortificațiilor, poziția portului — pentru care unele indicii încep să se contureze (v. supra 1.2.4.c) —, a pieții publice, a teatrului etc. Ceea ce se poate, credem, reține ca un bun cîștigat, încă de acum sînt indiciile dezvoltării Histriei în sec. II—III e.n. după un plan director făcînd apel la cele mai bune tradiții grecești ale școlii urbanistice hippodamice. Realizarea lui în condițiile de securitate și relativă prosperitate ale epocii Principatului avea să ridice din nou Histria de la modestul πολίχνιον din primele decenii ale erei noastre (v. fig. 6) la nivelul unui centru urban bine structurat în ansamblu (v. fig. 7) și îngrijit în detalii, pentru care calificarea de λαμπροτάτη πόλις răspundea unor realități.

Problemele apărării zonei arheologice a Histriei

Rezervația arheologică actuală, care e limitată spre vest la linia zidului de apărare din sec. II—III e.n., trebuie extinsă cu absolută urgență la totalitatea platoului occidental și a zonei de contact imediate, care constituie parte integrantă a orașului grec (sec. VII—I î.e.n.) iar în epoca romană și romano-bizantină (sec. I—VII e.n.) a cuprins monumente de importanță majoră: construcții de locuire periferică, drumurile și cimitirele cetății. Așa cum toate cercetările de pînă acum în această zonă au arătat-o, arăturile repetate au coborît pînă la nivelul monumentelor orașului grec, începînd să afecteze direct complexele arheologice aflate peste tot la adîncime minimă (0,20—0,30 m); peste 30 din tumulii funerari au fost, de asemenea, total nivelați. Propunem ca întreaga zonă încadrată de limitele planului de la fig. 3 să constituie o rezervație arheologică prioritară, urmînd ca în viitorul apropiat să fie căutată o soluție pentru protejarea întinsei necropole tumulare din sec. VII î.e.n.—III e.n.

RÉSUMÉ

L'instauration de la domination romaine (fin du Ier s.av.n.è.) n'a pas entraîné tout de suite un changement des cadres urbains; Histria du Ier s. de n.è. conserve la muraille d'époque hellénistique (fig. 6) et les quelques monuments connus ont une allure très modeste. Une modification importante de l'aspect de la ville ne se produit qu'au seuil du IIe s., quand le déplacement de la ligne de la nouvelle enceinte accroît considérablement l'espace urbain, dont on constate l'organisation selon un schéma régulier, orthogonal. L'orientation des édifices (fig. 4, *E—J*) et des rues (*1, 2*) de la nouvelle partie de la ville se retrouve aussi dans la moitié orientale, conservée par les rues de basse époque (4—18) et dont les intervalles sont toujours des multiples de 30 m. Cette organisation relève d'un plan de tradition grecque, articulé *per strigas*. L'interprétation d'une couverture aérienne verticale de 1969 (fig. 2), utilisée aussi pour élaborer une restitution photogrammétrique très poussé (fig. 3), a enrichi d'importantes précisions l'*imago Histriae*. On a fixé le tracé de plusieures voies d'accès, l'amplacement probable d'une troisième porte de la muraille et la position d'environ 40 tumuli entièrement aplatis (fig. 7), ainsi que les limites d'une puissante anomalie qui épouse les bords du plateau ouest, liée sans doute aux phases d'habitat qui s'y est développée à l'époque grecque (fig. 3). *Légende des plans: Fig. 4:* 1-monuments romains (Ier s.—250 de n.è.); 2-enceinte hellénistique (IVe s.a.v.n.ê. — Ier s. de n.è.); 3-monuments de basse epoque (250-VIIe s. de n.è). *Fig. 5:* Plan des fouilles du quartien NE, reconstitué par l'auteur à partir des plans partiels publiés; Ie emplacement du temple *A;* 2-structures du Ier s. de n.è.; 3-murs des Ier-IIIe s. de n.è. remployés dans les substructions des bâtisses de basse époque; 4-constructions des IVe—VIIe s. de n.è. *Fig. 6* Histria romaine-Ier s de n.è.; Ier aire fortifiée; 2-muraille des IIe—IIIe s. de n.è. *Fig. 7:* Histria romaine — cca 100 — cca 250 de n.è.; 1-voies d'accès restituées par photointerprétation; 2-tracés probables; 5-zones d'habitat *extra muros* explorées; 7-nécropole plane (tombes datées); 8-limite actuelle de la terre ferme; 9-limite actuelle de la zone marécageuse.

[107] Al. Suceveanu, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 329—340.

[108] Gr. Florescu, *Histria I*, p. 140: epoca Severilor, p. 300: posibilă fază anterioară epocii Severilor; idem, „SCIV" IV, 1953, 3—4, p. 604; cea mai veche fază a termelor datată în perioada Domitian-Hadrian; cf. Al. Suceveanu, *art. cit.*, p. 345, care înclină pentru o datare încă mai veche. E posibil ca orientarea diferită a termelor A să se explice prin faptul că au fost ridicate *înainte de realizarea noului plan urban.*

[109] H. Nubar, „MCA", IX, 1970, p. 196—201; „Dacia", N.S. X, 1966, p. 31, nr. 57 D; XI, 1967, p. 364—365, nr. 54/3; XII, 1968, p. 428—429, nr. 57/3; XIII, 1969, p. 518—519, nr. 74/4; XIV, 1970, p. 443—444, nr. 79; cf. Al. Suceveanu, *art. cit.*, p, 341 și nota 11; cf. M. Coja, comunicarea citată și H. Nubar, *Histria III*, p. 64 și nota 222.

[110] *Histria I*, p. 176—180.

[111] *Histria I*, p. 200—204; 211—212; „MCA", IV, 1957, p. 25. 39; VI, 1959, p. 287; IX, 1970, p. 209—210; cf. și Al. Suceveanu, „SCIV" 18, 1967, 2, p. 249 sq; M. Coja, „Dacia" N.S., XIV, 1970, p. 116.

[112] „MCA", IV, 1957, p. 27—31; p. 33—36; VIII, 1962, p. 413.

[113] Intîia dată de Gr. Florescu, *Histria I*, p. 293; idem, „SCIV", IV, 1953, 3—4, p. 601; Al. Suceveanu, *art. cit.;* cf. H. Nubar, *Histria III*, p. 64 și nota 217, cu bibliografia problemei.

[114] Al. Suceveanu, *art. cit.*, p. 251

[115] V. Pârvan, *Histria IV*, p. 611, nr. 21 (cf. *Histria VII*, p. 60, nr. 47 și „Dacia", II. 1925, p. 211 sq., nr. 15 și 16); p. 612, nr. 22; p. 615, nr. 23; *Histria VII*, p. 61, nr. 48; cf. S. Lambrino, *Histria romaine à la lumière des fouilles*, „REL", 1931, p. 5 (extras), nota 1.

[116] D. M. Pippidi, *Histria I*, p. 524 sq, nr. 15

[117] V. Pârvan, „Dacia", II, 1925, p. 218, nr. 21.

[118] D. M. Pippidi, *Histria I*, p. 514, nr. 11; idem, *Contribuții*², p. 464—480.

[119] V. Pârvan, „Dacia, II, 1925, p. 208, nr. 10.

[120] Idem, *Histria IV*, p. 91, nr. 27 și 93, nr. 28.

[121] cf. H. Nubar, *Histria III*, p. 65, nota 231 (cu bibliografia anterioară) și p. 130, nr. 719.

[122] Em. Popescu, „Dacia", N.S., IV, 1960, 273—296.

https://biblioteca-digitala.ro